

УДК 336.713:658.114.5

*О.М. Костюк, канд. екон. наук, доц., О.В. Костюк, старший викладач,
Українська академія банківської справи Національного банку України*

РОЛЬ І МІСЦЕ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ У СТРУКТУРІ ФІНАНСОВО-ПРОМИСЛОВИХ ГРУП УКРАЇНИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки домінуючу частину українського ВВП (близько 70 %) формують підприємства, підконтрольні фінансово-промисловим групам. Однак, ані потужними інвесторами, ані активними споживачами інновацій, ані генераторами реформ вітчизняні ФПГ поки не стали. З іншого боку, вони ефективно сприяють координації дій і зменшенню витрат підконтрольних їм підприємств. Таким чином, діяльність фінансово-промислових угруповань, навіть якщо вона базується більшою мірою на неформальних відносинах за відсутності дійсного юридичного статусу ФПГ з точки зору законодавства, – це відображення реальної економічної ситуації, і з цим не можна не погоджуватися.

Аналіз останніх публікацій. У науково-практичній літературі проблема визначення ролі та місця комерційних банків України у структурі ФПГ досліджується вперше.

Метою статті є дослідження характеру взаємовідносин учасників угруповань (комерційних банків та промислових підприємств), що, в свою чергу, може обумовлювати різний ступінь контрольованості і передбачуваності інвестиційно-виробничих процесів в межах ФПГ з боку монетарної влади, а, отже й визначення ступеня та напрямку потенційного впливу Національного банку України на економічні процеси в рамках цих угруповань.

Основна частина. Результати дослідження та аналізу діяльності фінансово-промислових угруповань, проведені автором у попередніх роботах підтверджують наявність певної відмінності щодо статусу (ролі) комерційних банків у форматі діяльності ФПГ (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика ФПГ України

ФПГ	Місце банку (модель ФПГ)	Мотив придбання власності	Напрямки інтеграції / Тип інтеграційної структури	Роль іноземних інвесторів
-----	-----------------------------	------------------------------	---	---------------------------------

"Фінанси і Кредит"	"Банк-ядро ФПГ": інтереси банку є пріоритетними у діяльності ФПГ	"Спекулятивний мотив": придбання з подальшим перепродажем пакетів акцій за вищою ціною	Структура диверсифікована, що логічно поєднується зі спекулятивним мотивом придбання власності	–
"Приват-Інвест"	"Банк-генератор готівки": у статусі пріоритетного джерела фінансових ресурсів для підприємств групи	"Інвестиційний мотив диверсифікований": освоєння різних галузей національної економіки	- інтеграція у нафтохімічній галузі; - диверсифікація діяльності в інших галузях економіки	–
УкрСиббанк	"Банк-посередник": представляє інтереси резидентів Російської Федерації на території України	"Інвестиційний мотив": закріплення позицій у галузях: кольорова металургія, нафтохімія, мобільний зв'язок	Інтеграція у кольоровій металургії, нафтохімії, мобільному зв'язку. Незначна диверсифікація у галузях чорної металургії, виробництва шин, банківництва.	Чітко виражена домінуюча
"Індустріальний Союз Донбасу"	"Банк-розрахункова організація": відіграє допоміжну роль через надання послуг платіжної організації (здійснення розрахунків)	"Інвестиційний мотив спеціалізований": зміцнення позицій у металургійній галузі	Цілком інтегрований виробничий процес у галузі чорної металургії. Незначна ступінь диверсифікації в інші галузі.	Відсутня, але це питання є актуальним

Місце банку і стратегічний підхід у побудові ФПГ визначаються на корпоративному рівні [3]. Вони залежать від мотиву побудови груп, від обраної галузі, масштабу діяльності груп, від специфіки відносин із зовнішнім середовищем. Більш детальну характеристику діяльності досліджуваних ФПГ наведено нижче.

ФПГ "Фінанси і Кредит". Пріоритетність інтересів АКБ "Фінанси і кредит" у фінансово-промисловому угрупованні та наявність статусу фінансового центру є очевидними з точки зору інформації, представленої на рис. 1. При цьому домінуючий спекулятивний мотив придбання власності логічно співіснує з диверсифікованою інтеграційною структурою.

До складу ФПГ входять підприємства енергорозподіляючої, металургійної, хімічної галузей. При цьому дана група не прагне до вертикальної інтеграції в жодній з них. Крім того, ФПГ постійно бере участь у конкурсах із продажу державних пакетів акцій найбільш перспективних підприємств, не маючи при цьому перспективних програм розвитку підприємств, які виставляються на конкурс.

Невідповідність кваліфікаційним вимогам в цьому аспекті обумовлює втрату конкуруючих переваг під час проведення тендерів [7].

Фінансова міць даної ФПГ істотно залежить від ВАТ “Полтавський ГЗК”.

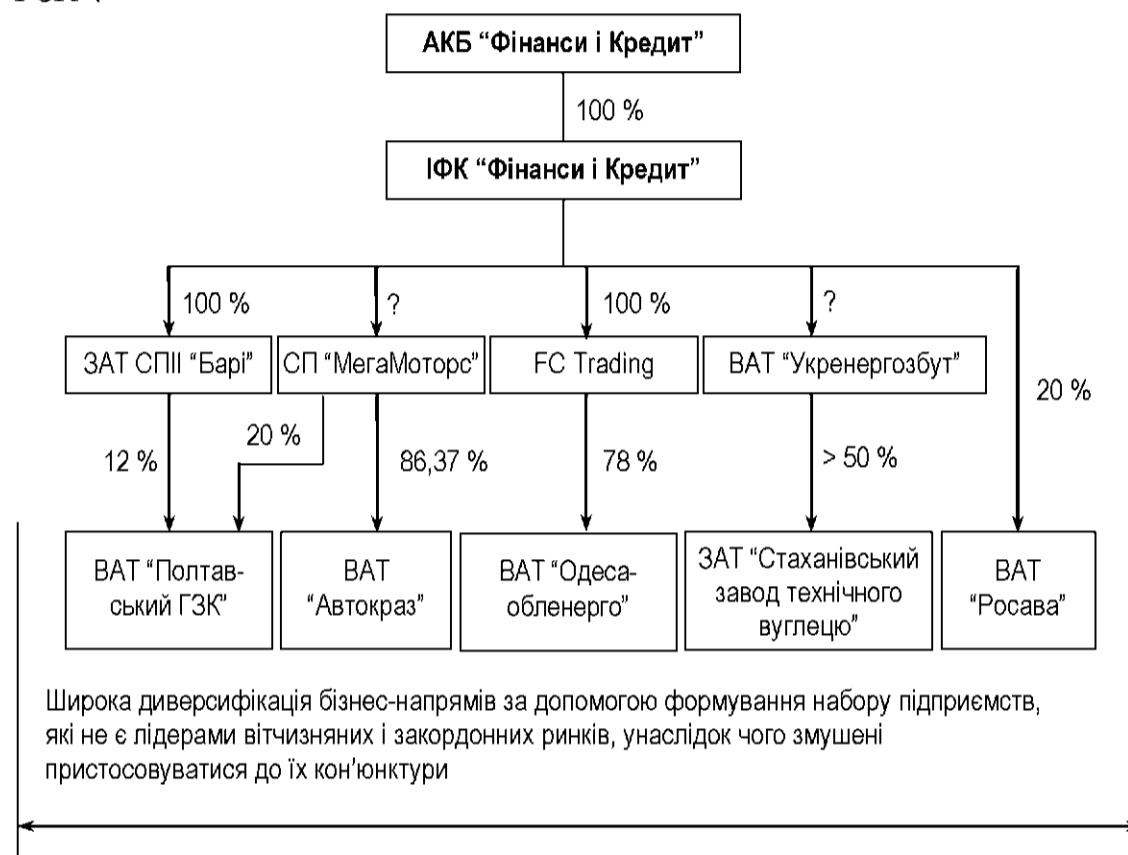

Рис. 1. ФПГ “Фінанси і кредит”

ФПГ “Приват-Інвест”. Ядром групи є КБ “Приватбанк”. Як відзначалося раніше, у структурі групи він є ядром, але на відміну від АКБ “Фінанси і кредит” його інтереси не є пріоритетними для групи. Банк використовується лише як потужний генератор фінансових ресурсів в інтересах підприємств групи.

Мета діяльності даного типу ФПГ – освоєння різних галузей економіки. Група має інтереси в нафтохімічній, харчовій, металургійній промисловості.

Що стосується стратегічного підходу до формування групи, то ФПГ цілком інтегрована у нафтохімічній галузі: володіє 29 % статутного фонду ВАТ “Укрнафта”, контролює ВАТ “Нафтохімік Прикарпаття” і ЗАТ “Надвоянкий НПЗ”, до складу яких входять численні АЗС на території Дніпропетровської, Хмельницької, Донецької, Луганської, Запорізької, Одеської областей.

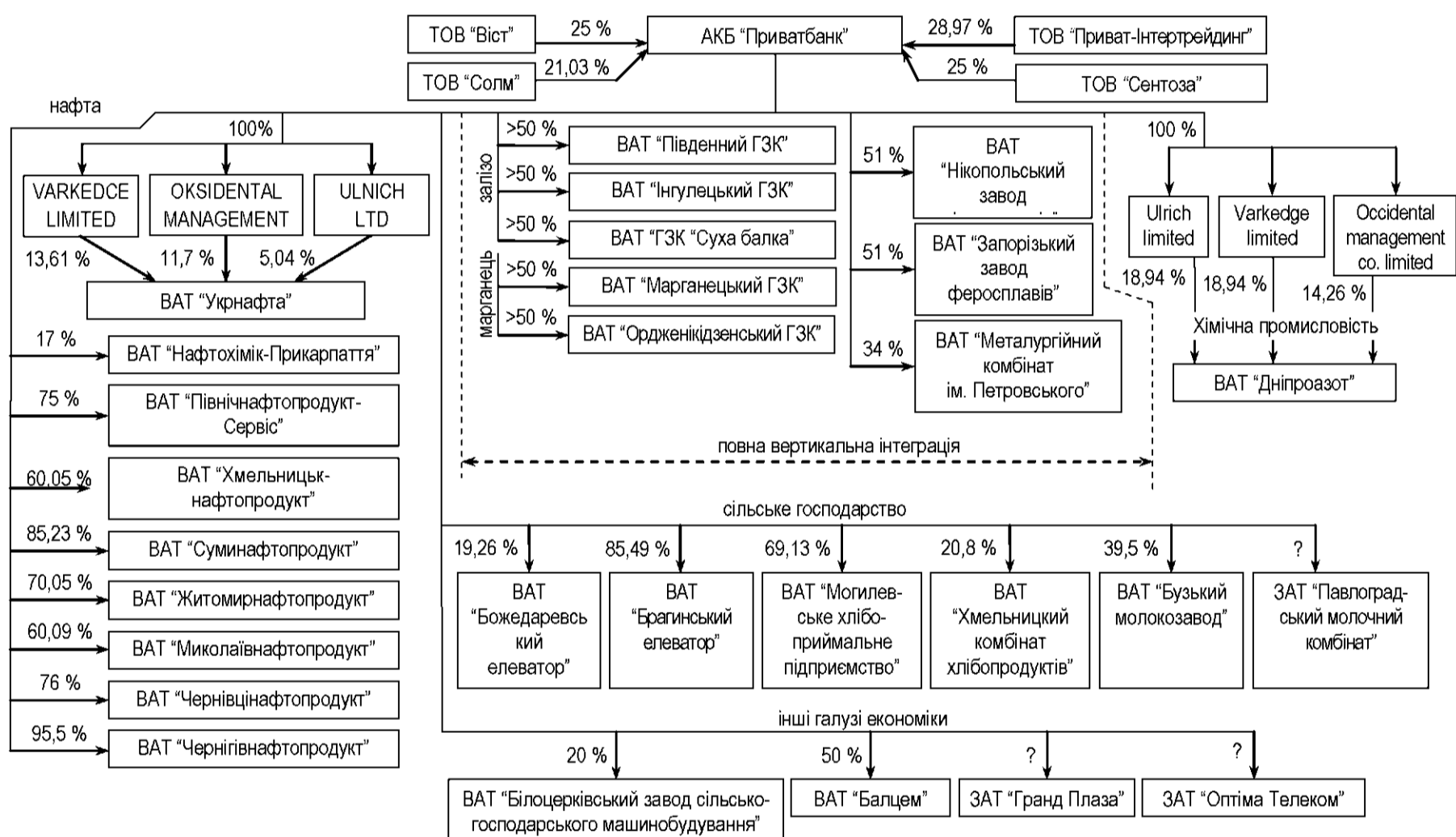

Рис. 2. ФІП "Приват-Інвест"

За допомогою придбання ВАТ “Марганецький ГЗК” і ВАТ “Орджонікідзенський ГЗК”, ФПГ монополізувала видобуток і переробку марганцевих руд на території України [16].

Часткова інтеграція спостерігається в галузі чорної металургії: група зосередила понад 30 % потужностей із збагачення руд чорних металів (ВАТ “Інгулецький ГЗК” (19%), ВАТ “Південний ГЗК” (12,43 %)). Кінцева продукція виготовляється на ВАТ “Металзавод імені Петровського”.

Крім цього, ФПГ диверсифікувала діяльність у торгівлі, харчовій промисловості, зв'язку [21].

ФПГ АКІБ “УкрСиббанк”. Фактичними власниками ФПГ є резиденти Російської Федерації, інтереси яких таким чином представляються на території України. Що стосується місця банку в структурі ФПГ, то банк є посередником у фінансових операціях групи.

Мотив придбання власності є інвестиційним. Група має намір зміцнити позиції російських інвесторів у галузях кольорової металургії, нафтохімії, а також мобільного зв'язку на території України.

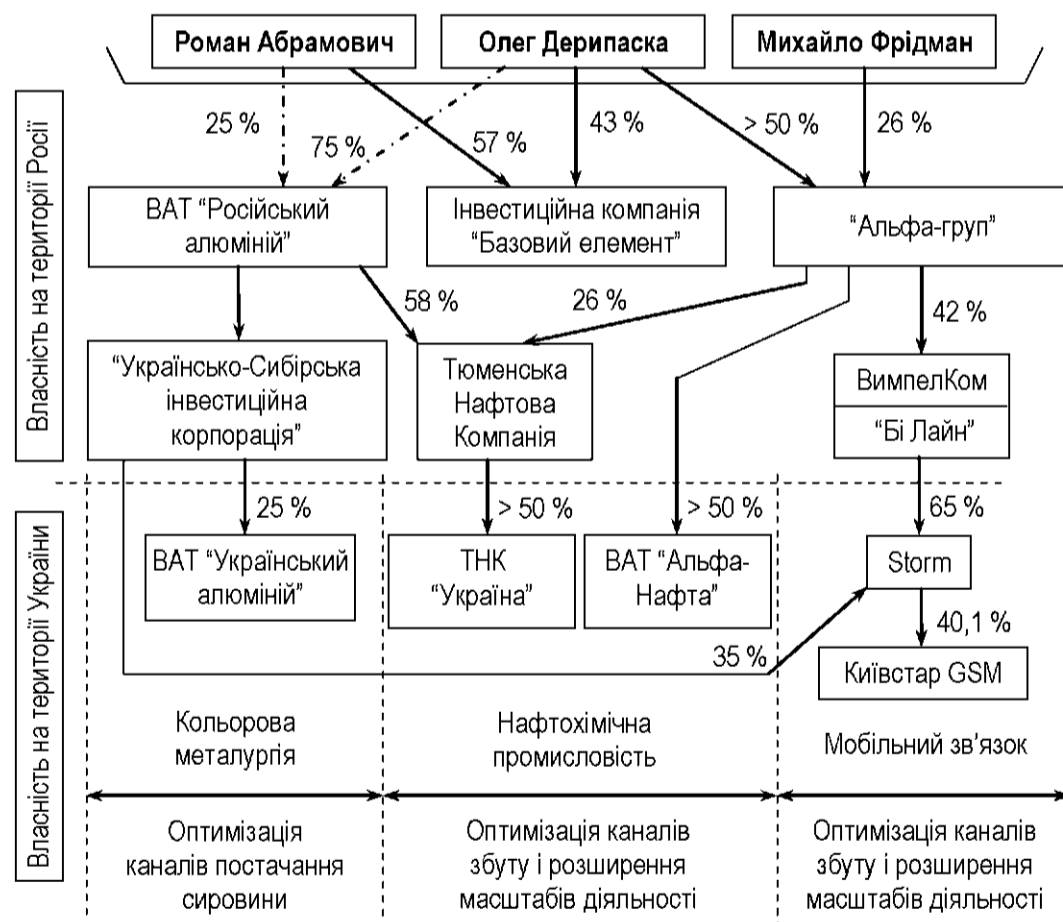

Рис. 3. Інтереси російських інвесторів у ФПГ АКІБ "УкрСиббанк"

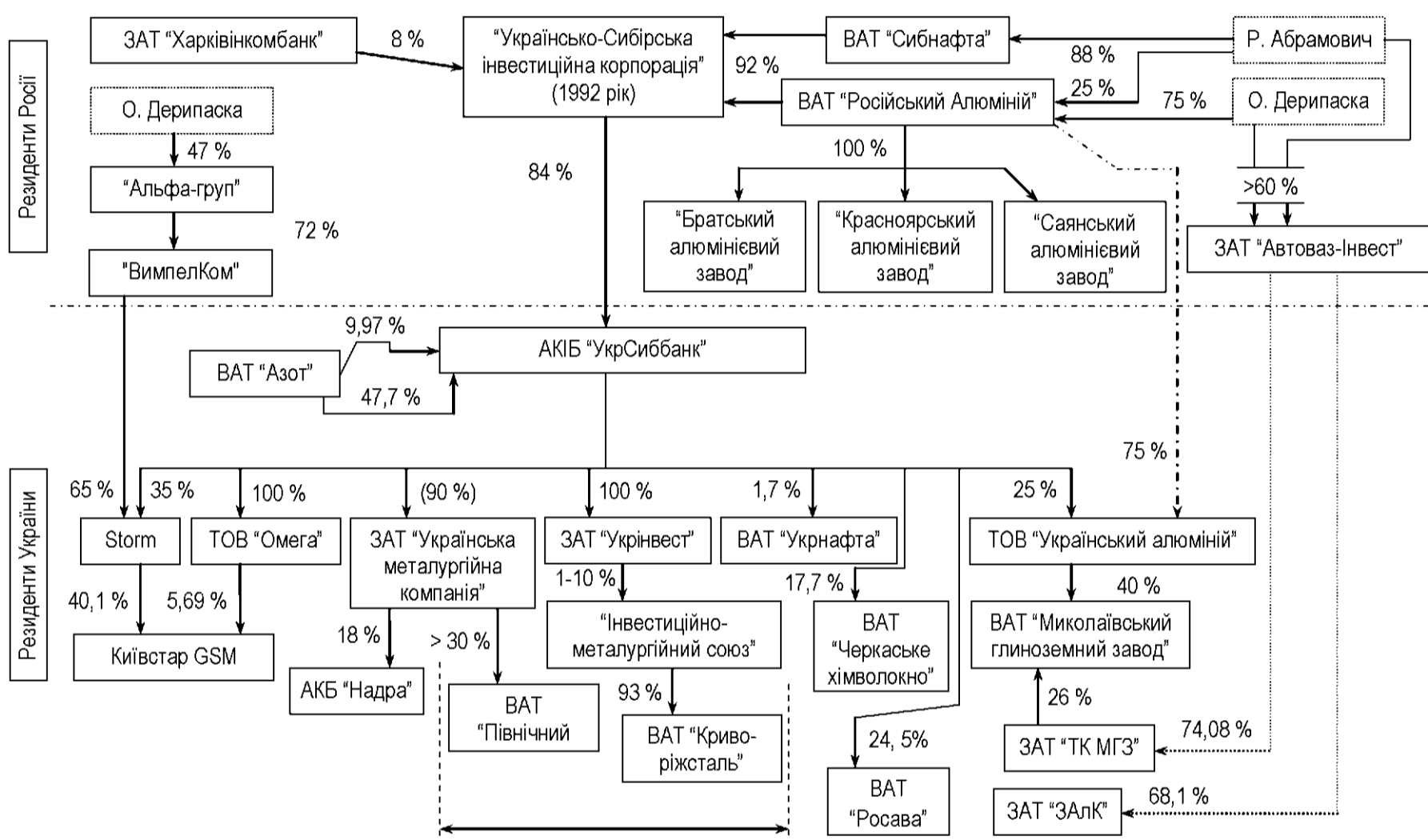

Рис. 4. ФПГ АКІБ "УкрСиббанк"

Що стосується стратегічного підходу до формування групи, то ФПГ цілком інтегрувала виробничий процес у нафтохімічній галузі, а також в галузі кольорової металургії. Крім того, група освоює галузь чорної металургії (ВАТ “Північний ГЗК”), банківську діяльність (АКБ “УкрСиббанк”, АКБ “Надра”), автомобілебудування (ВАТ “Росава”), а також мобільний зв’язок (Київстар GSM).

Маючи досить диверсифікований інвестиційний портфель, група піддається багатобічному впливу конкурентних сил. Це пояснює наявність зон потенційних конфліктів з іншими ФПГ [17].

ФПГ “Індустріальний Союз Донбасу”. Найбільшою за розмірами і впливом фінансово-промисловою групою в ГМК України є ФПГ “Індустріальний союз Донбасу” (ІСД). ФПГ була заснована в Донецьку в 1995 р. Балансова вартість сукупного пакета цінних паперів, підконтрольних групі підприємств на 1 січня 2003 р. становила 9,48 млрд. дол. Фактичними власниками ФПГ є резиденти України [13].

Слід зазначити, що ІСД не є фінансово-промисловою групою в класичному розумінні. Відсутня перша складова ФПГ – до складу корпорації не входить жоден банк. ВАТ “Донгорбанк” по суті відіграє лише допоміжну роль – через нього проходить більшість розрахунків даної групи.

На даний момент питома вага готівки, що генерується банками в обігу ФПГ “ІСД” вкрай незначна – не більше 7 %. Вітчизняні банки сьогодні не в змозі якісно обслуговувати потреби масштабного бізнесу, який представляє “ІСД”. Запропоновані вітчизняною банківською системою умови кредитів за обсягами і вартістю не дозволяють корпорації якісно виконувати свої зобов’язання. Так, виручка від реалізації продукції та послуг ФПГ “ІСД” у 2003 р. склала близько 8 млрд. дол. Фінансування ж діяльності підприємств групи здійснювалося за рахунок власних доходів ФПГ та передоплати постачань продукції. Така ситуація, з одного боку, є перевагою корпорації, що не попадає у фінансову залежність від банківських установ. Але, з іншого боку, працювати тривалий час тільки на власних ресурсах великій групі компаній у сучасній економіці навряд чи можливо [18].

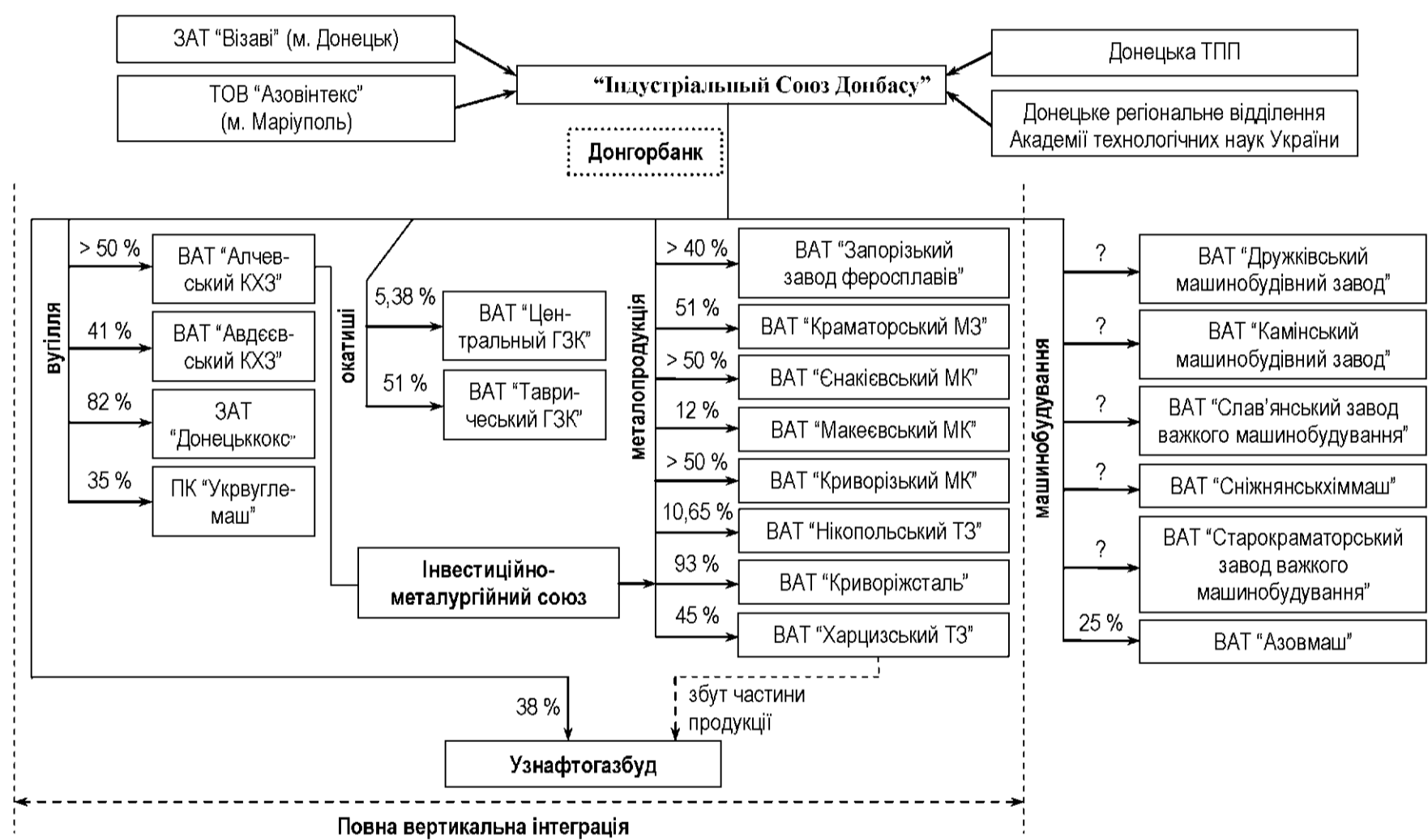

Рис. 5. ФПГ "ІСД"

Сферою інтересів даної групи є металургійна галузь. За даними Державного комітету статистики, ФПГ “ІСД” у I півріччі 2003 р. виробила 58 % металургійної продукції в Україні, 74 % цього обсягу було експортовано [17].

Стосовно стратегічного підходу до побудови цієї групи можна відзначити цілковиту інтеграцію виробничого процесу у металургійній галузі із формуванням замкнутого виробничого ланцюжка “вугілля-кокс-метал”; незначну диверсифікацію діяльності у харчову промисловість, виробництво слабоалкогольних напоїв, страхування та інші галузі народного господарства.

На думку Сергія Тарути, голови Спостережної ради ФПГ, стратегічно важливим є залучення іноземних інвестицій і банківських кредитів. Це пов’язано з обмеженими можливостями національного ринку банківських послуг. При цьому група буде вимушена в майбутньому стати більш відкритою і прозорою, що повинно сприяти зниженню транзакційних витрат у відносинах із банківськими установами [21].

Моделі ФПГ України. Таким чином, наявність певної відмінності щодо статусу (ролі) комерційних банків у форматі діяльності ФПГ дає можливість виділити чотири принципово різні моделі ФПГ, аналіз діяльності яких дозволив визначити найбільш та найменш ефективні за наступними критеріями:

- ступінь інтеграції бізнес-структур, що складають ФПГ;
- ступінь диверсифікованості діяльності бізнес-структур усередині ФПГ;
- ступінь незалежності від фінансової стійкості банку.

Рис. 6. Моделі ФПГ України

Найбільш ефективною виявилася модель “Банк-посередник” (Приклад ФПГ АКІБ “Укрсіббанк”). Група оптимально інтегрована в галузях кольорової металургії і нафтопереробки, де має сильні позиції, завдяки

сильно вираженому інвестиційному мотиву. Крім того, ФПГ здійснила ефективні дії по диверсифікації своєї діяльності, а також є відносно незалежною від фінансової стійкості банку.

Потенціал впливу Національного банку України на діяльність ФПГ. Трансформування рис. 6 у площині проблем монетарного контролю, можливості визначення сили та напрямку потенційного впливу НБУ на економічні процеси, які відбуваються у ФПГ України (рис. 7), дає можливість зробити наступні висновки.

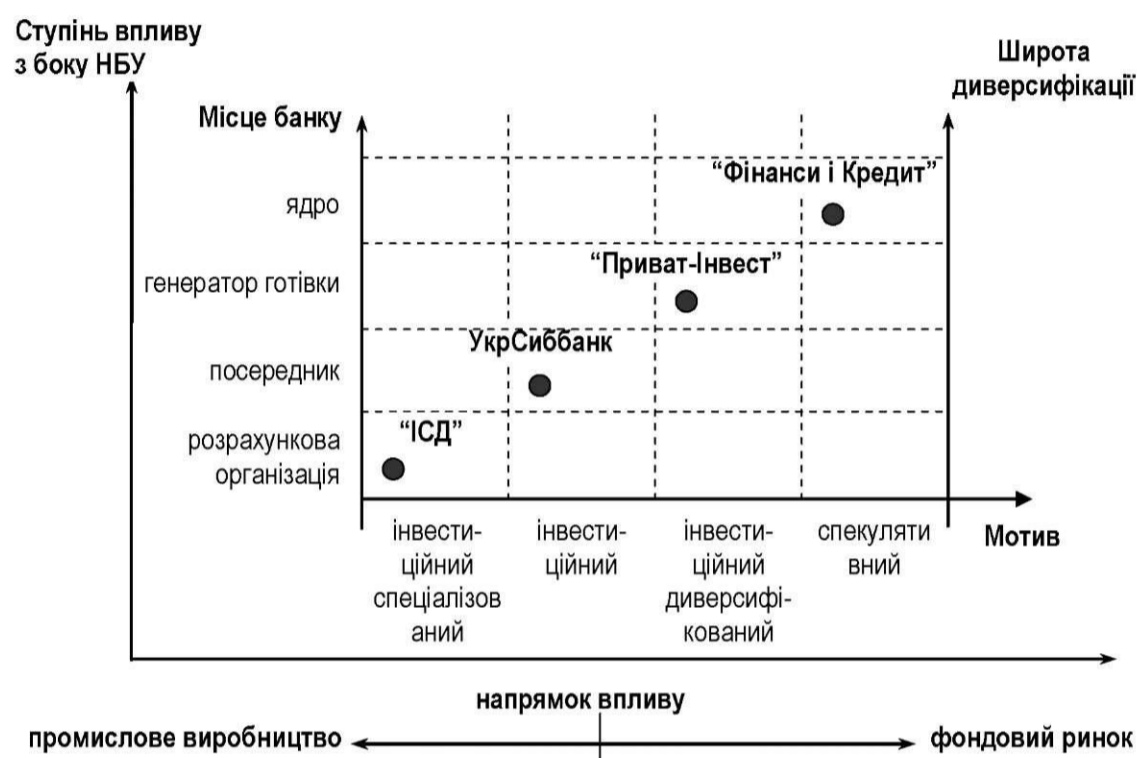

Рис. 7. Потенціал та напрямки впливу Національного банку України на діяльність ФПГ України

Найбільш помітно НБУ може впливати на фінансово-промислові угруповання, в структурі яких банки займають головні позиції, тобто мають статус "банку-ядра" із домінуванням інтересів останнього над інтересами виробничих підприємств групи (приклад – ФПГ АКБ "Фінанси і кредит"). Але при цьому, впливаючи регулятивно на діяльність комерційних банків, Національний банк фактично лише сприятиме підвищенню або зменшенню масштабів спекулятивної діяльності групи на фондовому ринку.

Чутливість виробничо-фінансової діяльності підприємств подібних груп є досить низькою щодо відповідних заходів Національного банку України, чого не можна сказати про модель, яка представлена ФПГ "Приват-Інвест". Незважаючи на те, що ступінь впливу НБУ на ФПГ "Приват-Інвест" є меншим у порівнянні з ФПГ "Фінанси і кредит" (АКБ

“Приватбанк” – генератор готівки в рамках групи), але при цьому НБУ має змогу значно ефективніше впливати на інвестиційний мотив ФПГ, тобто на рівень інвестицій та ефективність виробничо-фінансової діяльності підприємств групи.

Слід також зазначити, що розмір ФПГ України має негативну залежність від ступеня значимості комерційного банку у своїй структурі. Так, найбільша за розмірами активів ФПГ України “Індустріальний союз Донбасу” має у складі комерційний банк “Донгорбанк” (зі статусом розрахункової організації), масштаби діяльності якого важко порівняти зі АКБ “Фінанси і Кредит” – ядра відповідної ФПГ.

Відповідно, НБУ має реальний інструментарій впливу лише на невеликі ФПГ, діяльність яких, як правило, визначається спекулятивними мотивами.

Висновки. На жаль, на цей час в Україні вже сформовані моделі ФПГ, які дають змогу ФПГ досить автономно, відносно заходів монетарного впливу з боку Національного банку планувати і здійснювати інвестиційно-виробничу діяльність. Це є фактором, який помітно зменшує чутливість рівня інвестування в економіці до заходів НБУ.

Така ситуація пояснюється тим, що протягом часу з моменту набуття нашою державою незалежності, в Україні так і не сформувалися високі стандарти бізнесу щодо прозорості, звітності та соціальної відповідальності підприємств, що підсилюється неефективною роботою органів державного управління економікою в частині регулювання діяльності суб’єктів господарської діяльності, у тому числі й ФПГ.

Звісно, що НБУ не несе відповідальності за формування належних стандартів бізнесу в Україні в цілому. Але при цьому він має відреагувати на ситуацію, що склалася в межах відповідних повноважень у частині регулювання діяльності банківських інститутів, що складають ФПГ України.

Таким чином, з метою підвищення рівня впливу на інвестиційну діяльність ФПГ, Національний банк України повинен:

- визначити ступінь участі кожного комерційного банку у діяльності промислових підприємств та ФПГ України;
- зосередити увагу на вдосконаленні організації процесу моніторингу тих комерційних банків, які входять до структури ФПГ;
- переглянути власні підходи до регулювання діяльності комерційних банків, які входять до складу ФПГ, та врахувати при цьому роль і місце банку у структурі груп;
- вдосконалити план переходу України до нових стандартів оцінки ризиків і банківського нагляду “Базель II” з урахуванням ролі та місця комерційних банків у структурі ФПГ. Так, вимоги плану варто застосувати не тільки до іноземних банків, які працюють в Україні, але й вітчизняних банківських установ, які є елементами ФПГ;

- врахувати та вдосконалити власну ініціативу щодо направлення з 2005 р. представника Національного банку з нагляду до провідних банків України. Так, до списку банків, де буде постійно знаходитися службовець з нагляду від НБУ, варто включити не тільки провідні банки України, але й банки, які входять до ФПГ. Ці заходи мають сприяти остаточному формуванню принципів прозорості та звітності у банківському секторі України.

Список літератури

1. Бесараб Є.О. Фінансово-промислова інтеграція: зарубіжний досвід та уроки для України // *Фінанси України*. – 2003. – № 2. – С. 133-145.
2. Бесараб Є.О. Роль банку у формуванні інвестиційних ресурсів ФПГ // *Фінанси України*. – 2002. – № 1. – С. 116-121.
3. Бровков С.М., Руденко Л. Проблеми інтеграції банківського і корпоративного капіталу в умовах глобалізації економіки // *Банківська справа*. – 2002. – № 2. – С. 37-42.
4. Буряк П.Ю. Методологічні основи створення фінансово-промислових груп // *Фінанси України*. – 2003. – № 11. – С. 25-36.
5. Васильченко З.М. Універсальний комерційний банк як центральна ланка фінансово-промислової групи // *Банківська справа*. – 2002. – № 5. – С. 53-61.
6. Васильченко З.М. Об'єктивна зумовленість інтеграції банківського і промислового капіталу в світовій практиці // *Банківська справа*. – 2002. – № 1. – С. 49-58.
7. Галянтич М., Махінчук В., Задорожна Н. Промислово-фінансові групи в Україні: проблеми статусу та правового регулювання діяльності // *Підприємництво, господарство і право*. – 2004. – № 3. – С. 25-31.
8. Гнилитская Е. Интеграция банковского и промышленного капитала в современной мировой экономике // *Финансовый бизнес*. – 2001. – № 9. – С. 19-26.
9. Грудницька С., Дерев'янюк Б. Економіко-правові питання формування та діяльності фінансово-промислових груп (історичний аспект) // *Підприємництво, господарство і право*. – 2004. – № 6. – С. 3-8.
10. Дементьев В., Авдашева С.В. Тенденции эволюции официальных финансово-промышленных групп в 2000-2001 годах // *Российский экономический журнал*. – 2002. – № 3. – С. 11-27.
11. Дерев'янюк Б. Щодо необхідності створення промислово-фінансових груп (економіко-правові аспекти) // *Підприємництво, господарство і право*. – 2003. – № 5. – С. 20-24.
12. Захарченко В.И., Кузьмина Т.С. Промышленно-финансовые группы – форма объединения капитала // *Фондовый рынок*. – 2001. – № 11. – С. 10-13.
13. Зогородній А. Банк у структурі промислово-фінансової групи // *Вісник Національного банку України*. – 2000. – № 4. – С. 29-31.
14. Иванов С.В. Участие коммерческих банков в создании и функционировании холдингов // *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. Т. 6*. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 2002. – С. 134-137.
15. Коцюба О. Фінансово-промислові групи. Уроки реальні і віртуальні // *Віче*. – 2004. – № 3. – С. 11-18.
16. Кузьмінський В.О. Інноваційно-інвестиційний потенціал фінансово-промислових груп // *Фінанси України*. – 2003. – № 6. – С. 114-124.
17. Кузьмінський В.О. Науково-методичні засади оцінки діяльності інтегрованих корпоративних структур // *Фінанси України (укр.)*. – 2002. – № 10. – С. 120-131.

18. Куліш Г.П. Створення фінансово-промислових груп в Україні // Фінанси України (укр.). – 2001. – № 11. – С. 71-75.
19. Мельников В.Н. Перспективы развития транснациональных финансово-промышленных групп СНГ // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 3. – С. 72-77.
20. Романова М.В. Финансово-промышленные группы как организационное обеспечение инновационной активности // Финансы и кредит. – 2000. – № 3. – С. 22-30.
21. Рязанцев В.М. Тенденции развития промышленно-финансовых групп в Украине // Регіональні перспективи (Полтава). – 2000. – № 2. – С. 79-81.
22. Тюрина А.В. Об инвестиционной стратегии финансово-промышленной группы // Финансы и кредит. – 2002. – № 16. – С. 19-26.
23. Цветков В. Финансово-промышленные группы: накопленный опыт и тенденции развития // Экономист. – 2004. – № 3. – С. 41-52.
24. Цветков В. Вертикальная интеграция и ФПГ // Экономист. – 2002. – № 3. – С. 11-25.
25. Цветков В. Проблемы консолидации промышленного капитала и ФПГ // Экономист. – 2000. – № 9. – С. 44-50.

Костюк О.М. Роль і місце комерційних банків у структурі фінансово-промислових груп України / О.М. Костюк, О.В. Костюк // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. - Суми: УАБС НБУ, 2005. - Вип. 12. - С. 160-172.